

schap; anderzijds wordt hierdoor de functie van windremmer in het landschap aanzienlijk minder (Geiger 1951; Pollard, Hooper & Moore, 1974). Het moge uit het voorgaande duidelijk zijn, dat de aanwezigheid van houtwallen zowel in bossen als in weilandgebieden tot een sterke verhoging van de rijkdom van de mosflora in zo'n gebied leidt en dat ze in vele gevallen vluchtoorden, 'refugia' zijn voor soorten van voedselarme standplaatsen in overigens door de mens sterk bemeste gebieden. Omgekeerd kunnen de mossen, vooral bij weilandwallen, als indicatoren worden gebruikt voor de oecologische toestand waarin een wal zich bevindt en voor het in het verleden gevoerde beheer, en kunnen ze daarmee mede gebruikt worden om een beheersadvies voor de toekomst op te baseren.

Adres van de schrijver:

LITERATUUR:

- GEIGER, R. 1951. Der künstliche Windschutz als meteorologisches Problem. – *Erdkunde* Bd. V: 106-114.
- POLLARD, E., M. D. HOOPER & N. W. MOORE, 1974. *Hedges*. – Collins, London.
- R.I.N., 1979. Natuurbeheer in Nederland. Levensgemeenschappen. – PUDOC, Wageningen.
- SCHOTSMAN, N., 1976. De Hege Diken, oecologie en beheer van houtwallen in de gemeenten Achtkarspelen en Tietjerksteradeel. – S.B.B. Cons. Natuurbehoud in Friesland. rapp. 4.
- & H. J. DURING, 1977. Houtwallen in Friesland: oecologie en beheer. – *Ned. Bosbouw Tijdschr.* 49: 320-326.
- STRIJBOSCH, H., 1973. Soziologie und Oekologie einiger Moosgesellschaften saurer Erdraine in der Umgebung Nijmegens und in Süd-Limburg (Niederlande). – *Vegetatio* 27: 71-100.
- VRIEZE, J. de, 1979. Een lijnvormige begroeiing als ecosysteem. – *Het Vogeljaar* 27: 250-253.

Elzensingels op Terschelling en de angst voor verandering

door George Visser

'Tegen het middaguur breekt eindelijk de zon door, de wolken drijven uit elkaar, en de horizon verruimt zich tot de verre lijn waarbinnen alle dingen in een groot verband worden verenigd: de wereld is landschap geworden' (Ton Lemaire, 1970).

De betrekkelijkheid van het landschap

1900: Bladstil en warm weer. Een zinderende zon in een vaal-gele hemel. Lage heggen van groene elzen omzomen de warm-gele korenvelden, aan de duinvoet overgaand in de paars-bruine duinen. In het steeds herhaald patroon van kleine omzoomde akkertjes ligt een lint van boerderijen, verpakt in bomen en daarachter de horizon: vaag als een schone belofte.

1980: Een frisse noordenwind. Breed gestapelde wit-grijze wolken tegen een azuurblauwe hemel. Hoge heggen en donkere elzen omzomen de groene weilanden, aan de duinvoet overgaande in donkergroene dennebossen. Boven de heggen de toppen van de rode daken en zo wijd de wereld is: een onbezoeilde horizon.

Vanaf een duintop ziet de toeschouwer een prachtig Terschellings landschap, zowel in 1900 als in 1980. Hèt Terschellings landschap? Nee, hèt Terschellings landschap bestaat niet. Het verandert als de toeschouwer zich verplaatst of verandert van stemming, of als het weer omslaat. Het verandert met de tijd, onopvallend. Delen ontstaan en delen gaan dood.

Welk landschap moet men dan beschrijven? Wat ik zie, wat U wilt zien of wat ontstaat door Terschellinger activiteiten? Het landschap van eergisteren, gisteren, vandaag of morgen?

De angst voor verandering

'Merkwaardig beeld van de mensheid: zij die zo opgewekt naar een welvarende toekomst schijnt op weg te zijn, besteedt een steeds groter gedeelte van haar inspanning aan het conserveren van haar verleden. Hoe is deze panische activiteit van de mensheid, zowel naar de toekomst als naar het verleden gericht, anders te verklaren dan als een tegenbeweging tegen de barre ervaring van de dood, als een streven om haar eigen vergankelijk-

heid, al is het maar in het museum, een schijn van duurzaamheid is geven?' (Ton Lemaire, 1970).

Is de grote roep om behoud en bescherming van de zich aan ons voordoende natuur en het ontstane landschap te verklaren uit objectieve motieven alleen of is het, zoals Lemaire zegt, ook grotendeels te verklaren uit de angst voor de dood. Ik acht dit laatste zeker óók juist. Laat mij dat toelichten aan de hand van een verschil in benadering van natuur- en landschapsbescherming tussen de Terschellinger en de mens in het 'Westen'.

Men moet ook zeker Terschellingers onder de moderne mensen rekenen: televisie, auto en een behoorlijk inkomen. Toch is er enig verschil met de stadsmens van het 'Westen'. In de vooruitgang, van de laatste veertig jaren overigens, heeft de Terschellinger een stuk oorspronkelijkheid behouden. Hij heeft nog een stuk van het besef van onderdeel te zijn van een groot gebeuren: het besef van de tijd. Het besef van ontstaan, van groei, van bloei, van dood. Het besef en de aanvaarding van natuurlijke veranderingen en verwoestingen en van menselijk ingrijpen. Het besef kortom, dat de wereld van nu niet meer is dan een momentopname van een eindeloos gebeuren. Dicht ik te grote eigenschappen toe aan een oorspronkelijk, eenvoudig volkje? Dat besef is natuurlijk niet alleen een privé-besef bij één Terschellinger. Het is een collectief besef. Wanneer namelijk een volk oorspronkelijk is met een eigen cultuur en taal, dan wordt ook informatie overgedragen van ouders op kinderen. In de ervaring van de huidige Terschellingers zijn dus de ervaringen van het verleden opgenomen.

Terschellingers hebben ervaren, dat wat mensen maakten soms in één dag of nacht verwoest kon worden door water, wind of zand. Terschellingers weten, dat in de geschiedenis van hun eiland welvarende tijden afwisselden met armoë, vaak door natuurlijke omstandigheden. Terschellingers weten, dat het duingebied honderden jaren vrijwel onbegroeid was en stoof. Zij weten, dat de duinen door alle eeuwen heen zijn gebruikt en beplant. Zij weten, dat de dijk regelmatig doorbrak en de polder overstroomde. Zij weten, dat Staatsbosbeheer de duinen omploegde en de dennenbossen aanlegde. Zij weten dat in de Tweede Wereldoorlog het halve duin werd omgespit en bunkercomplexen werden aangelegd.

En, denkt die Terschellinger, nog steeds vinden de mensen, die het blijkbaar weten: de mensen uit het Westen, de biologen, het resultaat een buiten-

gewoon belangrijk natuurgebied en een onvervangbaar landschap. Máár vanaf nu mag er niets meer gebeuren.

'Door haar productiviteit doet de fotografie het historisch en geografisch realisme vergeten, waarvan ze niettemin het orgaan is; door de wereld zo veelzijdig en zo vaak mogelijk te fotograferen bestrijdt de mens zijn diepe angst voor de onbarmhartige tijd van de natuur en evolutie, en de oneindige ruimte van het heelal' (Ton Lemaire, 1970).

In 1900 was van het 1200 ha grote poldergebied meer dan 500 ha akkerland. Economische motieven hebben het doen veranderen in grasland. Nu moet het grasland blijven. In de Waddenzee zijn in enige tientallen jaren diepe geulen verdwenen en zandplaten verschoven of verschenen. Nu worden geulen grenzen en zandplaten natuurgebieden. Het moet zo blijven. De mens wordt beperkt, maar wie beperkt de wind en het water, denkt de Terschellinger.

'Alle foto-albums zijn kultuurhistorische illustraties van onze diepe bezorgdheid om onszelf als vervluchtigende aanwezigheid in de wereld als ontsnappend landschap aan het verval in het niets te onttrekken' (Ton Lemaire, 1970).

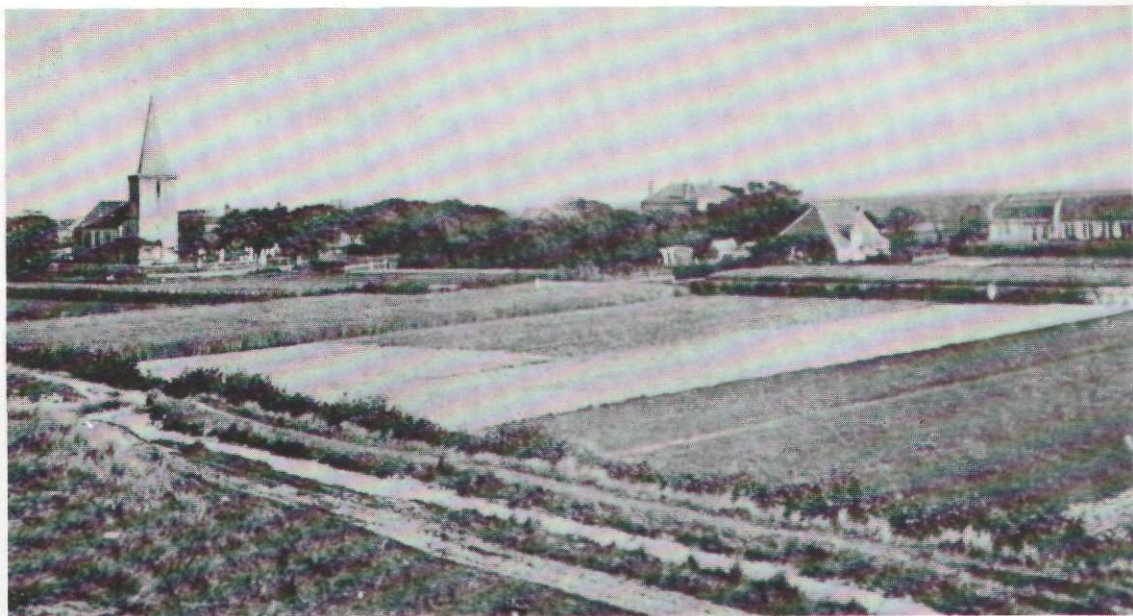
In 1900 waren er minder elzensingels. Ze werden om de paar jaar met de bij gekapt en waren dus meestal lager dan twee meter. Nu zijn er meer singels. Ze zijn al meer dan twintig jaar niet gekapt en ze zijn meer dan vijf meter hoog. Is nu dit laatste het waardevolste?

'De triomf van de westerse geografie over de wereldruimte doet de Europeanen terugverlangen naar de mythische schuilhoeken van hun eigen ruimte' (Ton Lemaire, 1970).

Het ontstaan en de groei van een Terschellings landschap

Een Terschellings landschap is als een oude Drentse boerderij. Het is niet geconstrueerd. Het is gegroeid. Het is een beeld van het gebeuren in de tijd. Het landschap, zoals men dat nu kan zien, is niet ineens ontstaan. Het is afgeleid van menselijke bedrijvigheid: bevolkingsgroei en economische activiteiten.

De plaats, waar de elzensingels zich nu bevinden: tussen de dorpenrij van West naar Oost en de duinvoet aan de noordkant, is vanouds het gebied waar de meeste activiteiten en gebeurtenissen plaatsvonden en -vinden. Vaak ontgon men de heide aan de duinvoet; vaak ook verplaatste de

1920

HOORN

.... 1980

duinvoet zich, door verstuiwen, weer om de Zuid en veranderde agrarisch land in duin. Boven de dorpen Hoorn, Lies en Formerum is de duinvoet na 1650 wel 300-500 meter naar het zuiden opgeschoven. In het westen van de polder zelfs bijna een kilometer, waardoor de dorpen Statum en Schitterum onder het zand verdwenen.

De behoefte om dit gebied te gebruiken en te beschermen tegen zand en wind wisselde sterk met het aantal inwoners van het eiland en de economische groei en bloei. In dit gebied is ook daarom een typisch Terschellings landschap ontstaan. Doordat het eiland lange tijd in hoge mate zelfverzorgend was, was er steeds behoefte aan akkergrond. Die akkergrond was het beste te verwezenlijken tussen dorpen en duinvoet, omdat men daar buiten de invloed van de zee zat en verzekerd was, door de nabijheid van de duinen, van een goed waterregiem. Zo verbouwde men daar, in volgorde van belangrijkheid: gerst, aardappelen, rogge, bonen, haver en erwten.

In de 17e eeuw had Terschelling ongeveer 2800 inwoners en was door de zeeschepen op de rede en de walvisvaart redelijk welvarend. In deze periode waren al elzensingels om de akkers aanwezig. Wel zeker aangeplant, maar mogelijk ook als natuurlijk struweel ontstaan. De oudste akkercomplexen waren namelijk gelegen op de overgang van de hogere zandgrond naar de lagere polder, daar waar de toevloed van kwelwater uit het duin voor gunstige grondwaterstanden zorgde en waar een goede lucht- en waterhuishouding voor akkergewassen aanwezig was. Vaak ook zorgde een duinbeekje (sien) voor watertoevoer. In deze situatie kan men zich zeer goed een natuurlijke opslag van Elzen en Wilgen voorstellen. Temeer ook omdat in deze omgeving, tussen de dorpen en de duinvoet, in de lagere delen het uit de duinen stromende zoete water stagneerde en daar aanleiding was tot veenvorming. In de 18e eeuw kon men zelfs turf winnen tussen Hee en Midsland.

De begroeiing in deze laagveengebieden behoorde waarschijnlijk tot de Veenmos-Rietgemeenschap met o.a. Koningsvaren. Daarnaast waren er overgangen naar vochtige elzen-essenbosjes. Deze bosjes werden waarschijnlijk gebruikt als hakhoutbosjes of ook als eendenkooien. Omgekeerd kunnen deze hakhoutbosjes en sommige eendenkooien in de 17e eeuw ook zijn aangelegd. De eerste eendenkooi op de Grië dateert van 1611, de andere drie eendenkooien aldaar van na 1860.

'Achter Oosterend ligt een uitgestrekte strandweide, die de naam draagt van 'de Grië'. Daarop hadden de boeren van ouder tot ouder hun vee laten weiden en niemand had hun ooit dit gemeenschappelijk eigendom betwist. Doch nu verscheen op zekere dag een ploeg poldervolk, die op last van de Amsterdamse heeren een zomerdijk rondom deze strandweide wilden opwerpen. Zij stuitten echter op verzet van de Ooster-Enders, die korte metten maakten en hen wegjoegen van hun voorvaderlijke gerechtigheid. De indijkers vroegen nu aan de boeren hun eigendomsbrieven. Deze hadden er geene, maar ze beriepen zich eenvoudig op het gebruik sedert onheugelijke tijden. Het einde van het lied was, dat waar twee honden vechten om een been, de derde er mee heengaat. Die derde was het Hof van Holland zelf. Toen in 1615 Terschelling door verkoop overging aan de Staten, werd de Grië daar bij inbegrepen. In 1861 kochten de boeren de Grië van het Domein terug voor f 11580,-' (Wumkes, 1900).

Na 1860 zijn dan ook op de Grië de elzensingels pas aangelegd.

In 1800 waren op Terschelling nog maar 1800 inwoners. Men paste toen het zogenaamde veldgrasstelsel toe: een steeds wisselend gebruik als akker- of hooiland. Dit vooral tengevolge van een gebrek aan mest. Er was armoede op het eiland, vooral op het oostelijke agrarische deel van Terschelling. 'Maar' 250 ha land was als bouwland in gebruik. Sommige boeren verdienden dan ook meer met strandvonderij dan op hun boerderij van een paar ha. Er waren percelen van 75 cm breed. Toen men een boer vroeg hoe breed zijn perceel was, zij hij, dat als hij vroeg maaide het drie sneden breed was en als hij laat maaide twee sneden.

Onder allerlei invloeden nam het aantal inwoners van Terschelling na 1800 sterk toe (tot 3200 in 1860). De landbouwprijzen verbeterden en de aardappelteelt werd toegepast. In 1859 was er 326 ha als akker in gebruik. De sterkste ontwikkelingen hebben zich vooral voorgedaan in de tweede helft van de 19e eeuw en het begin van deze eeuw. Het stichten van een zeevaartschool in 1875 en de opkomst van de zeevisvaart deed de belangstelling voor de zee weer sterk toenemen. Vele boeren gingen dan ook een paar jaar varen om hun agrarisch bedrijfje boven water te houden en tijdelijk met succes. Bovendien verbeterde het gebruik van kunstmest de bemestingssituatie aanzienlijk. De dijk was betrekkelijk veilig en er werden melkfabriekjes opgericht.

1910....

FORMERUM

....1980

In 1900 was er 505 ha als akkerland in gebruik. Waren er in 1800 maar 100 boerenbedrijven in 1900 waren er 250 bedrijven. En iedere keer veranderde het landschap mee, al naar gelang de grondbehoefte, de akkerbehoefte en de hoeveelheid mest.

In dit geheel van veranderingen waren de burengemeenschappen (een vereniging van mannelijke inwoners van een dorp) een sterk stabiliserende factor, waarbij overigens de invloed van vrouwenkransen niet onderschat moet worden. Op kleine schaal nu werd door de 'Buren' veel geregeld en voorkomen. Zij zijn dan ook in hoge mate verantwoordelijk voor het ontstaan en behoud van het landschap van nu. Zij legden paden aan en onderhielden ze. Zij regelden het gebruik van de ge-

meenschappelijke weiden (kampen en iezen). Zij regelden ook het 'overall weiden' en het schutten van het vee. Zij hadden als zorg het omheinen ('bevrediging') van akkers door het aanplanten van elzen, waardoor die akkers beschermd werden tegen het vee in de gemeenschappelijke weiden.

Bestudeert men de kaart van landmeter C. Bolling uit 1814, dan ziet men ten noorden van de dorpen Midsland, Landerum, Formerum en Lies nog vrij grote complexen elzenbossen en laagveenmoerasen. Het ontginnen van dit gebied tot grotendeels akkers en weiden vond vooral in de 19e eeuw plaats. In die periode is ook de structuur van het heggelandschap, zoals wij dat nu kunnen zien, ontstaan. Opmerkelijk is, dat HOLKEMA (1870) de

Els voor Terschelling niet noemt. VAN EEDEN (1886) schrijft:

'Voorbij Midsland zien we hier en daar elzenbosjes en hoog hakhout langs de weg. In een schaduwrijk elzenbosje groeiden veel varens (Brede stekelvaren) op de vochtige grazige bodem. De Els, door Holkema niet genoemd, is op Terschelling blijkbaar inheems. Langs de sloten ziet men hier en daar de elzen uit overoude stompen opschieten'.

Na 1920 zijn de crisisjaren, de slechte verkavelingssituatie en de toenemende belangstelling voor de grote handelsvaart de oorzaak van een algehele teruggang in het agrarisch bedrijf. In 1940 was de gemiddelde leeftijd van de boeren 59 jaar en velen waren ongehuwd. Na de Tweede Wereldoorlog nam de akkerbouw snel af tot totaal ongeveer 15 ha nu. Het opkomende toerisme zorgde voor een nieuwe verandering en een belangrijke bron van inkomen. De noodzaak om de elzensingels laag te houden was er niet meer. Licht voor akkergewassen hoefde niet meer en houtbehoefte (b.v. voor bakkers) was er ook niet meer. De elzen groeiden door en vormden zo geleidelijk een mooi landschappelijk decor voor de aanwas van niet altijd fraaie zomerhuisjes en 'kampeermiddelen'.

De laatste jaren groeit de behoefte om de elzensingels te onderhouden weer. Men gaat weer meer visuele waarde hechten aan deze singels; ze dreigen dood te groeien; er is behoefte aan licht op campings en een toenemende behoefte aan hout voor haarden en kachels.

'Door de ambivalente en vaak bedreigde bestaanswijze ontwikkelde zich op Oost-Terschelling nimmer een eigegeërfde boerenstand die de conjuncturele stormen kon trotseren. Het agrarisch bedrijf was steeds nauw verbonden met het nevenberoep. Daarom is de geschiedenis van Oost-Terschelling de geschiedenis van het steeds wisselende nevenberoep rondom een uiterst kwetsbaar agrarisch beroep.' (G. Smit, 1971).

De biologie van de elzensingel

Elzensingels groeien op Terschelling niet op een aarden wal, zoals elders vaak het geval is, maar langs greppels en sloten (men spreekt daarom ook wel over 'takkensloten'). Overigens wordt ook van van elzen'wallen' gesproken. Een studie van andere gebieden leert, dat een vergelijkbaar elzensingellandschap langs de Westeuropese kust niet voorkomt. Op Ameland en Texel heeft of had men bijvoorbeeld aarden wallen als afscheiding. De bodem, waar de singels op groeien, bestaat voornamelijk uit jong zeezand; kalkarm en ijzer-

arm. Men treft er veelal duinvaaggronden, broek-eerdgronden tot madeveengronden en akkereerdgronden aan. De grondwaterstand is in de winter 20-40 cm onder het maaiveld; in de zomer 70-100 cm. Het maaiveld bevindt zich één tot drie meter boven NAP.

De singels bestaan meestal uit één rij elzenbomen. Zoutafzetting op het blad en de zeewind veroorzaken vaak een bruin verdord blad in het voorjaar en remmen de groei af. De Els is echter een van die bomen, die in een tweede groeiperiode (juli-/augustus) nog zeer krachtige scheuten kan maken, tot wel twee meter lang. Bomen langs de zee-kust hebben onder invloed van de krachtige wind hun kroon meestal van de windrichting afgekeerd.

Door luchtdrukverschillen boven zee en land ondervindt de wind meer weerstand boven land en verandert enigszins van richting. In een open situatie zijn de bomen op Terschelling aan de westzijde van het eiland O.N.O. gericht en aan de oostzijde O.Z.O.

Smalle elzensingels hebben als 'typische' ondergroei veelal niet meer dan Vogelmuur, Schape-zuring, Gewone hennepnetel, Haagwinde, en Kweek. Worden de singels breder dan komen daarbij Vlier, Braam, Wilgeroosje, Gladde witbol en Brede stekelvaren. Staat de singel in een slootkant dan ziet men soms het Harig wilgeroosje en als bijzonderheid de Grote engelwortel. Vooral daar waar de singels langs de wegen staan heeft zich de laatste veertig jaar Kraailook sterk uit kunnen breiden. Naast de elzensingels werd en wordt voor het afschermen van groentetuintjes veelal strandhout gebruikt al dan niet aangevuld met wilgetakken.

Van de min of meer oorspronkelijke elzenbosjes zijn er nog meerdere over. Veel zijn aangetast door recreatief gebruik. Alleen de bosjes bij Lies hebben gedeeltelijk nog het karakter van een elzen-essenbosje. De meeste elzen-essenbosjes op veengrond zijn door polderpeilverlaging en betere drainage veranderd in drogere elzenbosjes met het karakter van een eikenberkenbos; zeker de ondergroei. De laagveengronden zijn namelijk door de betere waterbeheersing ingeklonken en ingedroogd. Nu ziet men in de elzenbosjes steeds meer Lijsterbes en Zachte berk, daarnaast ook Vlier, Amerikaanse vogelkers en Drents krenten-boompje. Als ondergroei vooral Braam, Kamperfoelie, Brede stekelvaren, Vogelmuur, Veldzuring, Ruw beemdgras, Gladde witbol en Wilgeroosje.

Als bijzonderheden groeien er Rankende helm-bloem, Zevenster en een enkele keer Knopig helm-kruid, Watermuur, Gewoon nagelkruid, Mispel en Hop.

De elzensingels en elzenbosjes zijn op Terschelling een belangrijk rust- en voedselpunt in de trek-route van tienduizenden zangvogels. Als broed-gelegenheid is dit onderdeel van het landschap een belangrijke bijdrage aan de verscheidenheid op het eiland. In de oudere, hogere singels broedt (in de ondergroei) vooral de Winterkoning in grote aantallen, terwijl ook de Spotvogel daar veel broedt. In de lagere, dichtere singels voelen de Fitis en Tuinfluiter zich weer meer thuis.

De toekomst

De elzensingels en elzenbosjes zijn op papier goed beschermd: een gemeentelijke kapverordening en bestemmingsplannen. Maar een landschapselement is dan pas goed van zijn voortbestaan verzekerd, wanneer er een economisch motief aan ten grondslag ligt.

De agrarische betekenis is er niet meer. De singels worden soms zelfs als lastig ervaren. De bast van de elzen wordt in de winter vaak door paarden opgevreten en de bomen sterven af.

De betekenis als brandhout neemt weer toe, aanvankelijk als luxe: open haard, nu ook als noodzaak: allerlei houtkachels. Dit laatste kan voor particulieren weer een stimulans zijn om de singels te onderhouden en in stand te houden. Zoiets vraagt echter wel een samenspel, zodat niet in een paar jaar de hele voorraad wordt opgestookt. Dat samenspel zou weer moeten komen van de burengemeenschappen: de kleinste maar meest efficiënte bestuursvorm, die er is op Terschelling. Door de geringe betekenis echter van het agrarisch bedrijf op Terschelling, het opkomende egoïsme van de mens en het in particuliere handen raken van de grond, is de betekenis van deze

burengemeenschappen sterk ingeboet.

De belangrijkste betekenis van de elzensingels op dit moment en in de toekomst is tweërlei:

In de eerste plaats landschappelijk als visuele genoegdoening en als facade voor de recreatieve voorzieningen.

In de tweede plaats natuurwetenschappelijk als belangrijk steunpunt in de trekroute van zeer veel zangvogels en als belangrijke variatie in broed-gelegenheid op het eiland. Voor dit laatste is het overigens nodig, dat er ook in de hoogte van de heggen zoveel mogelijk variatie komt.

Op Terschelling is na de ruilverkaveling van 1949, die het landschap van het eiland sterk wijzigde, maar niet verknoeide, in 1976 opnieuw een ruilverkaveling aangevraagd. De natuurwetenschappelijke en landschappelijke inbreng zijn in de huidige procedures voldoende gewaarborgd. Iedereen vindt trouwens, dat de singels en bosjes behouden moeten worden en gerestaureerd.

Het is echter ook mogelijk om in ruilverkavelingsverband de singels en bosjes uit te breiden. In de tegenwoordige tijd is immers nauwelijks meer sprake van een onbewuste groei van het landschap. Land is te koop en een landschap kan ontworpen worden achter de tekentafel. Men constateert veel recreatie met niet passende bouwsels en 'kampeermiddelen'. Men constateert grote ligboxenstallen aan de randen van de dorpen. Men constateert door iepziekte uitgeholde dorpen. Al deze 'ellende' nu is gemakkelijk in te pakken in brede boomsingels. Maar het bomenlandschap is nu doorzichtig, diffuus en dat is ondanks de recreatie een fraai gezicht.

Wat willen wij? Voorzichtig voortborduren op het huidige landschap: hoge heggen en wat bomen in het dorp, die door vernieling moeizaam groot worden? Terug naar 1900 met lage heggen; een open landschap en de dorpen vol met hoge bomen (een bol groen met een kerktoeren)? Of naar een nieuw landschap: hoog groen om de recreatiegebieden, om de dorpen en om de boerderijen? Moet het landschap gedicteerd worden of moet het een vanzelfsprekend voortvloeiende blijven van veelal economisch geploeter, zoals veel Terschellingers zich dat voorstellen?

Leefden wij nog maar in de tijd, dat wij niet wilden weten en wij alleen maar verbaasd waren. In de tijd, dat het landschap het resultaat was van de strijd tussen mens en natuur. Het ontstond door ons bezig zijn voor het dagelijks brood. Wij analyseerden niets, wij maten niets, wij hoefden niets te beschermen. Er was minder angst voor de dood, maar meer zorg voor het dagelijks brood. Konden wij alleen nog maar vermoeid genieten,

zoals JAAP KUNST dat in 1915 beschreef:

'Als de zomerdag ten einde neeg en schemer toog over het rustende land, gingen wij dikwijls de weiden in duinwaarts en beklommen een hoge top. Lichte nevels doorzweefden de verdonkerde vlakten, een oneindige rust lag over het roerloze landschap. En niemand sprak, maar elk voor zich onderging de stilte, die heilig is'.

Verantwoording

Veel uit deze publicatie is overgenomen of afgeleid uit het proefschrift van G. SMIT: De agrarisch-maritieme structuur van Terschelling omstreeks het midden van de negentiende eeuw, 1971, Fryske Akademy, Leeuwarden. In hoge mate zijn de woorden en gedachten echter gebaseerd op de studie van J. A. ZOER: Verslag van een studie van het heggenlandschap in de Terschellinger polder, in verband met landschapsbescherming en recreatie 1970, RIN Leersum. Jan Albert Zoer gaf mij ook zicht en inzicht op en in het landschap, wat dat dan ook mag zijn.

Veel van de citaten zijn uit het boek van T. LEMAIRE: Filosofie van het landschap. 2e druk, 1970. Ambo, Bilthoven.

1930....

FREEK SWART, SBB Terschelling, verschaftte mij enige gegevens over vogels. JAN KLIJN ben ik dankbaar, dat hij steeds als klankbord wil dienen voor mijn (verwarde) gedachten. HILLE VAN DIEREN dank ik voor een paar oude foto's.

Adres van de schrijver:

Tuinwallen

door H. J. L. Heessen

Fig. 1. Tuinwallen worden op Texel al sinds de 16e eeuw bij de schapenteelt gebruikt.

'Tuunwoaltjes' of tuinwallen zijn ongeveer één meter hoge walletjes die zijn opgebouwd uit graszoden en die tegenwoordig alleen nog op Texel te vinden zijn. Ze worden daar op de hoger gelegen delen gebruikt als perceelafscheiding. Voorheen kende men op Wieringen ook het gebruik van schapenwallen, (zie fig. 1), maar daar zijn ze bij ruilverkavelings-werkzaamheden bijna alle afgegraven. In tegen-